

Siracüddin Ali b. Osman el-Üşî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

Zharkynbai Sebetov*

GİRİŞ

İslâm'ın Orta Asya'da yayılmasından itibaren bu topraklarda çok sayıda âlim yetişmiş ve bu âlimler farklı İslâm ilim dallarının gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır. Meselâ, hadis ilmi alanında Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870), kelâm ilmi sahasında Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî (ö. 333/944), fıkıh ilminde Şemsüleimme Muhammed b. Ebû Sehl es-Serahsî (ö. 483/1090) gibi âlimler bunlardan sadece birkaçıdır. İslâm tarihi ve coğrafyası kaynaklarında daha çok Mâverâünnehir olarak isimlendirilen bu bölgede yetişen âlimler yazdıkları eserleri ve yetiştirdikleri talebeleri ile kendilerinden sonra gelen nesillere büyük bir ilmî miras bırakmışlardır. Bu âlimlerden birisi, günümüzde Kırgızistan toprakları içerisinde bulunan Oş şehrine nisbet edilen VI/XII. yüzyıl Hanefî âlimlerinden Siracüddin Ali b. Osman el-Üşî'dir (ö. 575/1179).

I. HAYATI

A. İSMİ

İsmi Ali b. Osman, künyesi Ebû Muhammed¹ ve Ebü'l-Hasen,² lakabı Siracüddin'dir.³ Kâtib Çelebî'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*'da Siracüddin'in yanında Rükneddin⁴ lakabıyla da zikrettiği Ali b. Osman kaynaklarda çoğunlukla el-Üşî olmak üzere el-Fergânî,⁵ et-Teymî,⁶ eş-Şehîdî,⁷ el-Hanefî,⁸ el-Mâtürîdî⁹ nisbeleri ile de anılmaktadır.

* Dr., Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi.

- 1 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrût, ts., (Dârü ihyâ'i't-türâsi'l-'Arabî), c. 2, s. 1200; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm: kâmusu terâcimi li-eşheri'ricâl ve'n-nisâ mine'l-'arabi ve'l-mustarabîne ve'l-müsteşrikîn* (nşr. Züheyr Fethullah), Beyrut, 2002, c. 4, s. 310.
- 2 Ali b. Sultân el-Kârî, *Dav'ül-me'âlî fi şerhi Bed'ül-emâlî*, s. 2, (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1791); Ahmed b. Ömer Abakandî, *Şerhu Bed'ül-Emâlî*, vr. 2a, (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1791); Yûsuf Elyân Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'arabiyye ve'l-mu'arabe*, Kahire, 1351/1932, c. 1, s. 499; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şurüh ve'l-havâşî*, Abudabi, 1425/2004, c. 1, s. 439.
- 3 Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *el-Müştebih fi esmâ'ir-ricâl*, Leiden, 1881, s. 17; Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* (thk. Muhammed Abdülfettâh el-Hulv), Riyad, 1413/1993, c. 2, s. 583; Zeyneddin Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye* (thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf), Dımaşk, 1413/1992, s. 212; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224, 1350; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn*, Beyrut, ts., (Dârü ihyâ'i't-türâsi'l-'Arabî), c. 2, s. 483.
- 4 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 526.
- 5 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1350; Ali b. Sultân el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye fi esmâi'l-Hanefiyye*, Patna ts., (Khuda Bakhsh Oriental Library), s. 243; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifin*, İstanbul, 1951, c. 1, s. 700; Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât*, c. 1, s. 499; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310.
- 6 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifin*, c. 1, s. 700; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310.
- 7 Zehabî, *el-Müştebih*, s. 17; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tabsürü'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih* (nşr. Ali Muhammed Bicavî-Muhammed Ali en-Neccâr), Beyrut, 1967, s. 52.

Siracüddin Ali b. Osman Oş şehrinde doğduğu veya yaşadığından dolayı el-Ûşî, genel olarak bu bölgenin ismi Fergana olduğu için el-Fergânî, mensuplarından bazıları şehit düşen Teym kabilesine velâ yoluyla müntesib¹⁰ olduğu dolayısıyla et-Teymî ve eş-Şehîdî, Hanefî ve Mâtürîdî mezhebine mensup olması sebebiyle el-Hanefî ve el-Mâtürîdî nisbelerini almıştır.

Kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla Ûşî'nin tam adı şu şekildedir:

Siracüddin (Rükneddin) Ebû Muhammed (Ebü'l-Hasen) Ali b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân b. Ali el-Ûşî el-Fergânî et-Teymî eş-Şehîdî el-Hanefî el-Mâtürîdî.

el-Fetâva's-Sirâciyye adlı eserinin bazı yazma nüshalarında kendisinin Süleymân b. Hâlid el-Yemenî'nin soyundan geldiğini belirten bir bilgi mevcuttur.¹¹ Ancak kaynaklarda bu şahıs hakkında bir bilgiye ulaşamadığımızı belirtmemiz lazım.

B. DOĞUM YERİ VE YILI

Kaynaklarda Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî'nin doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak vefat tarihinden (575/1179)¹² hareketle onun VI/XII. yüzyılın başlarında doğduğunu söyleyebiliriz. Doğum yeri ile ilgili de net bir bilgi bulunmamakla birlikte el-Ûşî nisbesinden hareketle günümüzde Kırgızistan sınırları içinde bulunan Oş şehrinde doğduğunu tahmin etmek mümkündür.¹³

İslam Tarihi ve coğrafyası kaynaklarında Ûşî,¹⁴ Uç¹⁵ şeklinde zikredilen ve günümüz Kırgız Türkçesi'nde ismi Oş olarak telaffuz edilen şehir,¹⁶ Kırgızistan'ın güney batısında deniz seviyesinden 870-1110 m. yükseklikte bulunmaktadır.¹⁷ Oş şehri ile ilgili ilk bilgilere milâttan önce II. yüzyılın sonlarına doğru Çin kaynaklarında rastlanır. Bu bilgilere göre Oş, bir yerleşim merkezi olup 2300 civarında nüfusa sahipti.¹⁸ IV/X. yüzyıl İslam coğrafyacılarının eserlerinde Oş ile ilgili daha ayrıntılı bilgilere rastlamak mümkündür.

8 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1350; Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1, s. 700; Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, c. 1, s. 439; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310.

9 Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât*, c. 1, s. 499; Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, c. 1, s. 439.

10 Cemil Fâik es-Sâdikî, "Kitâbü Nisâbi'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul, 2005, c. 3/1, 153.

11 İmâd Abdüsselam Raûf, *el-Âsârü'l-hattıyye fi'l-Mektebeti'l-Kâdiriyye*, Bağdat, ts., (Dârü'r-risâle li't-tibâ'a), c. 2, s. 31.

12 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1350; Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1, s. 700.

13 Cemil Fâik es-Sâdikî, "el-Ûşî, Ebû Muhammed Siracüddîn, Ali b. Osmân", *Mevsû'atü A'lâmî'l-ulemâ' ve'l-üdebâ'i'l-Arab ve'l-müslimîn*, Beyrut 2004-2007, c. 2, s. 563; Mehmet Sait Toprak, "Ûşî", *DİA*, İstanbul, 2012, c. 42, s. 230.

14 Ebû Abdullâh b. Ahmed el-Makdîsî, *Ahsenü't-tekâsim fi ma'rifeti'l-ekâlîm*, Leiden 1906, s. 272; İbn Havkal en-Nâsibî, *Kitâbü Sûreti'l-'arz*, Leiden 1939, s. 513, 514; Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, 1977, c. 1, s. 281.

15 Mahmûd b. Hüseyin el-Kaşgârî, *Dîvânü lügâti't-Türk*, (nşr. Kilisli Muallim Rifat Bilge), İstanbul, 1333, c. 1, s. 38.

16 *Kırgız Sovet Ensiklopediyası*, (ed. B. O. Oruzbayeva), Frunze 1979, c. 4, s. 523; *Kırgız Tarihi: Ensiklopediya*, Bişkek, 2003, s. 180.

17 İ. Egemberdiyev, "Oş", *Kırgızstandın Geografyası*, (ed. Ü. Asanov), Bişkek, 2004, s. 543.

18 Nikita Yakovleviç Biçurîn (İakinf), *Sobraniye Svedeniy o Narodah, Obitavşih v Sredney Azii v Drevnie Vremena*, Moskva-Leningrad 1953, c. 2, s. 190.

İstahrî (ö. 340/951-52), Oş'un Fergana bölgesinde yer alan bir şehir olup insanlarla mamur olduğunu, etrafı surlarla çevrili bir kalesinin bulunduğunu, üzerinde Türkler'e karşı gözetleme yeri bulunan bir dağa bitişik olduğunu söylemektedir.¹⁹ Şehrin Dağ kapısı, Su kapısı ve Ateş kapısı olmak üzere üç demir kapısı bulunmaktaydı.²⁰ Geniş bir meydanı, çarşının ortasında camii ve her taraftan gelen ziyaretçilerin uğradığı büyük bir kervan sarayı vardı.²¹

Faziletli bir şehir olduğundan bahsedilen²² Oş ile ilgili bir çok rivayetler vardır. Söz konusu rivayetlerin toplandığı “*Bu Risâle-i Hayru'l-Büldân Üş Şehrini Sıfatı*” isimli bir risale bulunmaktadır. Müellifinin adı, yazılış tarihi ve yeri bulunmayan bu eseri İ. Hakkı Ünal, “*Şehirlerin Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler ve “Hayru'l-Büldân” Risâlesi*” adlı çalışmasında tanıtmıştır.²³ Bu risalede Oş hakkında “hayru'l-büldân”, “belde-i ma'sûm” diye bahsedilmekte olup Oş halkının da özellikleri ve faziletleri zikredilmektedir.²⁴ Zâhireddin Muhammed Bâbü (ö. 937/1530), *Bâbürnâme*'sinde “*وش نينك فضيلى دا خيلى احاديث وارد بولوتور*” (Üşning fazilatida hayli ehâdis vârid bolubtur)²⁵ diyerek söz konusu risalede bulunan rivayetlerden bahsetmiş olabileceğini düşünmekteyiz.²⁶

C. HOCALARI

Araştırmamız kapsamında kaynaklarda Nâsireddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî²⁷ (ö. 556/1161) dışında Siracüddin el-Üşî'nin ders okuduğu hocaları hakkında başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Üşî'nin hocalarının tespiti hususunda Mehmet Sait Toprak'ın aşağıdaki değerlendirmesi aydınlatıcı olabilir:

“*Üşî, Nisâbü'l-ahbâr'ın mukaddimesinde, eserine aldığı kitapların müelliflerine varıncaya dek sıraladığı kaynaklarının kitâb râvîlerini tek tek sıralamıştır. Şâyet, son râvînin, kitabın rivayet hakkını aldığı ya da kitabı okuduğu hocası olduğu kabul edilirse, o zaman bu şahısların Üşî'nin hocaları olduğuna kanaat getirilebilir.*”²⁸

Toprak, bu ifadelerinden sonra bu râvî senedlerinin aynı zamanda Üşî'nin ilmî yolculuklarını tahmin hususunda da yardımcı olabileceğini söyler.²⁹ Bu bilgilerden hareketle Üşî'nin hocalarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

19 İstahrî, *Mesâlikü'l-memâlik*, s. 333.

20 İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-'arz*, s. 513.

21 Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim*, s. 272.

22 Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim*, s. 272.

23 İsmail Hakkı Ünal, “*Şehirlerin Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler ve “Hayru'l-Büldân” Risâlesi*”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 41, sayı: 1, s. 67-90.

24 Ünal, “*Şehirlerin Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler*”, *AÜİFD*, c. 41, sayı: 1, s.78-90.

25 Zâhireddin Muhammed Bâbü, *Bâbürnâme*, vr. 3b, (Süleymaniye Ktp., Hüseyin Kazım, nr. 84)

26 Sebetov, *Üşî'nin Fıkah İlmindeki Yeri*, s. 8.

27 Zehebî, *el-Müştebih*, s. 17; İbn Nâsireddin, *Tavzihü'l-Müştebih*, c. 1, s. 285.

28 Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 148; a.mlf., “*Ali b. Osmân el-Üşî*”, *DEÜİFD*, sy. 23, s. 74.

29 Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 148; a.mlf., “*Ali b. Osmân el-Üşî*”, *DEÜİFD*, sy. 23, s. 74.

1. Alâeddin Ebü'l-Mehâmid Muhammed b. Abdülhamid el-Üsmendî es-Semerkindî (ö. 552/1157)

Ali b. Osman el-Üşî bu hocasından Ebû İsâ Muhammed b. İsâ es-Sülemî et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'u's-sahîh*'ini okumuştur.³⁰

Alâeddin Muhammed b. Abdülhamid el-Üsmendî es-Semerkindî 488/1095'te Semerkand'ın Üsmend (Esmend) köyünde doğmuştur.³¹ Eşref b. Muhammed el-Alevî, Sadruşşehîd Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî (ö. 536/1141) ve Ali b. Ömer el-Harrât'tan ilim öğrenmiştir. Öğrencileri arasında Ebü'l-Muzaffer Esad b. Muhammed el-Kerâbîsî, *el-Ensâb* müellifi Abdülkerim es-Sem'ânî'nin oğlu Abdürrahîm es-Sem'ânî ve *el-Hidâye* müellifi Burhâneddin el-Mergînânî'nin oğlu Nizâmeddin Ömer b. Ali el-Mergînânî'nin isimleri zikredilir. *Tarîkatü'l-hilâf beyne'l-e'immeti'l-eslâf, Bezlû'n-nazar fi'l-usûl, Lübâbü'l-keîlâm, Şerhu Manzûmeti'n-Nesefiyye* isimli eserleri bulunan Alâeddin el-Üsmendî 552/1157'de vefat etmiştir.³²

2. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ali en-Nesefî (ö. 555/1160)

Siracüddin el-Üşî, bu hocasından Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö.373/983) *et-Tenbihü'l-gâfilîn*'ini, Şiruye b. Şehredâr ed-Deylemî'nin (ö. 509/1115) *Firdevsü'l-ahbâr bi-me'sûri'l-hitâb*'ını ve Muhammed b. Bişreyeyh el-Belhî'nin *Kenzü'l-ahbâr*'ını okumuştur.³³

Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ali en-Nesefî, 477/1085'de Nesef'te doğmuştur.³⁴ Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'ye ait (ö. 537/1142) *el-Kand fi zikri 'ulemâ'i Semerkand* isimli eserin râvîlerinden biridir.³⁵ Ebû İbrâhim İshak b. Muhammed en-Nûhî'den (ö. 518/1124) hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Dülef b. Abdullah İbnü'l-Bettân el-Bağdâdî ve Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 562/1166) hadis dinlemiştir. Semerkand'da yaşamış ve 555/1160'ta burada vefat etmiştir.³⁶

3. Nâsireddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî (ö. 556/1161)

Hanefî âlimlerinden olan Ebü'l-Kâsım Nâsireddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî, Siracüddin el-Üşî'nin kaynaklarda ismi tespit edilebilen tek hocasıdır.³⁷ Ayrıca Üşî de hem *el-Fetâva's-Sirâciyye*'sinde hem *Nisâbü'l-ahbâr*'ında ondan el-Üstâz diye bahsetmektedir.³⁸ *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin pek çok yerinde Nâsireddin es-Semerkindî'nin görüşlerine yer vermiş ve *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye* ve *el-Câmi'u'l-kebîr fi'l-fetâva* isimli

30 Üşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 2a; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 149; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Üşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 75.

31 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. 3, s. 209; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 74; İltaş, "Üsmendî", *DİA*, İstanbul, 2012, c. 42, s. 388.

32 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. 3, s. 209; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 74; İltaş, "Üsmendî", *DİA*, c. 42, s. 388.

33 Üşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 2a, 3b, 4a; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 148; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Üşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 75.

34 Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-kebîr* (thk. Münîre Nâcî Sâlim), Bağdat, 1975/1395, c. 2, s. 286.

35 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 36, s. 448.

36 Sem'ânî, *et-Tahbîr*, c. 2, s. 286.

37 Zehebî, *el-Müştebih*, s. 17; İbn Nâsireddin, *Tavzihü'l-Müştebih*, c. 1, s. 285.

38 Üşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 304; a.mlf., *Nisâbü'l-ahbâr*, s. 4.

eserlerine de atıfta bulunmuştur.³⁹ *Nisâbü'l-ahbâr*'daki bilgilerden anlaşıldığına göre Üşî, Nâsireddin es-Semerkandî'den Hüseyin b. Yahyâ el-Buhârî ez-Zendevistî'nin (ö. 400/1010) *Ravzatü'l-'ulemâ*'sını, Muhammed b. Ahmed el-Mervezî'ye ait *el-İknâ*'ı ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm el-Bağdâdî'ye ait *Garîbü Ebi 'Ubeyde*'yi okumuştur.⁴⁰

Ebü'l-Kâsım Nâsireddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'nin doğum tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Müfessir, muhaddis ve mütekellim olduğundan da bahsedilmektedir. Muhammed b. Ca'fer el-Becelî'den rivayette bulunmuştur. *el-Mültekat* isimli eserinde Kâdîhan Hasan b. Mansûr el-Özkendî'nin (ö. 592/1196) dedesi Mahmûd b. Abdülaziz el-Özkendî'nin kendisinin hocası olduğundan bahsetmektedir.⁴¹ 556/1161'de Semerkand'da vefat eden⁴² Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'nin günümüze ulaşmış *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye*, *el-Fikhü'n-nâfi'*, *el-Câmi'u'l-kebîr fi'l-fetâvâ* isimli eserleri bulunmaktadır.⁴³ *el-Kânûn fi'l-fürû'i'l-Hanefiyye*, *Mesâbihu's-sübül fi furû'i'l-Hanefiyye*, *el-Mensûr fi furû'i'l-Hanefiyye*, *el-İhkâk*, *Fethu'l-galak fi't-tevhîd*, *Halâsu'l-müftî fi'l-fürû'*, *Riyâzu'l-ahlâk*, *Bülûgu'l-erab min tahkîki isti'ârâtü'l-'arab*, *Mebûtu'l-İmâm* gibi kaynaklarda ona ait olduğundan bahsedilen eserler⁴⁴ ise günümüze ulaşmamıştır.

4. Ebû Sâbit Hasan b. Ali el-Pezdevî (ö. 557/1161)

Üşî'nin Ebû Abdullah Tâhir b. Muhammed el-Haddâdî el-Mervezî'ye (ö. 410/1019) ait *Uyûnü'l-mecâlis*'i ve Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl en-Neseî'ye (ö. 218/833) ait *el-Lü'lü'yyât*'i okuduğu hocasıdır.⁴⁵

Ebü Sâbit Hasan b. Ali el-Pezdevî, Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) oğludur.⁴⁶ 476/1084'te Semerkand'da doğmuş, Buhara'da yaşamış ve orada bir müddet kadılık görevini üstlenmiştir.⁴⁷ Hocaları arasında amcası Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) ismi bilinmektedir. Ömrünün sonuna doğru Pezde'ye taşınmış ve 557/1161'de burada vefat etmiştir.⁴⁸

39 Üşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 29, 33, 83, 96, 98, 101, 104, 123, 194, 198, 220, 222, 239, 254, 260, 269.

40 Üşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 1b, 2b, 3b; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 148; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Üşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 74.

41 Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî, *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye* (nşr. Mahmûd Nassâr-Seyyid Yûsuf Ahmed), Beyrût, 2000, s. 454.

42 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. 3, s. 409; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 565, 571; c. 2, s. 1813; Bağdâdî, *Hediyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 94; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, s. 149.

43 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1813; Bağdâdî, *Hediyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 3, s. 789; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 76-77; a.mlf., "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 479.

44 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1580; Bağdâdî, *Hediyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 94; a.mlf., *İzâhu'l-meknûn*, c. 2, s. 161; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 3, s. 789; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 77; a.mlf., "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA*, c. 36, s. 479.

45 Üşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 3a, 4a; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 149; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Üşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 76.

46 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. 2, s. 76; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 63.

47 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 63.

48 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. 2, s. 76.

5. Zahîreddin Ebü'l-Mehâsin Hasan b. Ali el-Mergînânî

el-Fetâva's-Sirâciyye'de kendisine atıfta bulunulan⁴⁹ Ebü'l-Mehâsin Hasan b. Ali el-Mergînânî, Siracüddin el-Üşî'nin *Sahîhu'l-Buhârî*'yi okuduğu hocasıdır.⁵⁰

el-Fudalâ'i's-sitte olarak tanınan kardeşlerden Zahîreddin el-Kebîr Ali b. Abdülaziz el-Mergînânî'nin (ö. 506/1113) oğludur.⁵¹ Hocaları arasında Mahmûd b. Abdülaziz el-Özkendî ve Mes'ûd b. Hasan el-Kuşânî'nin (ö. 520/1126) isimleri bilinmektedir. Kendisinden Kâdîhan Hasan b. Mansûr el-Özkendî ve *el-Hidâye* müellifi Burhâneddin el-Mergînânî⁵² ilim öğrenmiştir.

Zahîreddin Hasan b. Ali el-Mergînânî günümüze ulaşmamakla birlikte *Kitâbü'l-Akziye*, *eş-Şurût*, *el-Fetâvâ* ve *el-Fevâid* isimli eserleri kaleme almıştır.⁵³

6. Ebû Abdullah Muhammed b. Süleymân el-Üşî

Siracüddin el-Üşî'nin kendisinden *Müsnedü Enes b. Mâlik*'i rivayet ettiği ve Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Ali el-Kulûsî'ye ait *Kitâbü't-Tabakât*'ı okuduğu hocası⁵⁴ ve muhtemelen dedesi olan bu zat⁵⁵ aynı zamanda *el-Hidâye* müellifi Burhâneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) de hocasıdır.⁵⁶

Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Zahîreddin el-Kebîr el-Mergînânî (ö. 506/1113) ve İbrâhim b. İsmâil es-Saffâr'dan (ö. 534/1139) ilim öğrenmiştir. Öğrencileri arasında Siracüddin Ali b. Osman el-Üşî ve *el-Hidâye* müellifi Burhâneddin el-Mergînânî bulunmaktadır.⁵⁷ Vefat tarihi belli değildir. Yusuf Ziya Kavakçı'nın *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları* adlı eserinde Muhammed b. Süleymân el-Üşî'nin vefat tarihini yanlışlıkla 592/1195 olarak verildiği kanaatindeyiz.⁵⁸ Kaynak olarak gösterilen Kınalızâde'nin *Tabakâtü'l-fukahâ*'sında Muhammed b. Süleymân el-Üşî ile Kâdîhan'ın aynı başlık altında zikredilmiş olması Kavakçı'nın söz konusu bilgiyi vermesine sebep olmuş olabilir. Ayrıca Kavakçı'nın Üşî'ye atfettiği eserler⁵⁹ de Kâdîhan'a aittir.

7. Zuhreddin Ebü'l-Kâsım Ali b. Hüseyin el-Bistâmî

Siracüddin el-Üşî'nin Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'ye (ö. 256/870) ait *Şihâbü'l-ahbâr*'ı okuduğu hocasıdır.⁶⁰

Kaynaklarda Ali b. Hüseyin el-Bistâmî hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

49 Üşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 204, 216, 232, 253, 302, 349, 384, 472, 477.

50 Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 149; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Üşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 75.

51 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 121.

52 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. 2, s. 466; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62.

53 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62.

54 Üşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 3a, 4a-4b; Toprak, "Ali b. Osmân el-Üşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 76.

55 Toprak, "Üşî", *DİA*, c. 42, s. 230.

56 Kınalızâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 98.

57 Kınalızâde Ali Efendi, *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. Ahmed Neyle), Musul ts., s. 98; Yusuf Ziya Kavakçı, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Ankara, 1976, s. 129-130.

58 Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, s. 129.

59 Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, s. 130.

60 Üşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 2b; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 149.

8. Seyfeddin Muhammed b. Muhammed el-Hocendî

Ûşî, Seyfeddin el-Hocendî'den Hocend'de Ahmed b. Abdullah el-Haffâf es-Serahsî'nin *Kitâbü'l-Yevâkîf* isimli eserini okumuştur.⁶¹

Kaynaklarda Seyfeddin Muhammed b. Muhammed el-Hocendî hakkında da bir bilgiye rastlanmamıştır.

Yukarıda isimlerini saydığımız hocalarının nisbet edildikleri şehirler ve onların yaşadıkları yerler dikkate alındığında Siracüddin el-Ûşî'nin Semerkand, Buhara, Nesef, Mergînân, Hocend ve Bistâm gibi Horasan ve Mâverâünnehir'in pek çok ilim merkezlerine ilmî seyahatlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶²

D. TALEBELERİ

Kaynaklarda Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî hakkında çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Her ne kadar ilmî kariyerini ifade eden birçok lakapla anılsa da onun yetiştirdiği talebeleri hakkında fazla bilgiye ulaşamadık. Sadece Zehebî'nin *el-Müştebih fi esmâ'ir-ricâl* adlı eserinde Ûşî'nin Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Attâbî'ye (ö. 586/1190) icâzet verdiğinden bahsedilmektedir.⁶³

Ebû Nasr Zeyneddin Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Attâbî, Mâverâünnehir'in önde gelen âlimlerindendir. Buhara'nın Dârü Attâb veya Attâbiyye mahallesine nisbetle Attâbî diye anılır.⁶⁴ Fetva kitabıyla ve Hanefî mezhebinin temel kaynaklarına yaptığı şerhlerle tanınmış olan Attâbî, müfessirliğiyle de bilinir. Kaynaklarda Ûşî dışında başka hocalarının ismine rastlanmamaktadır. Öğrencileri arasında Şemsüleimme Muhammed b. Abdüsettâr el-Kerderî'nin (ö. 642/1244) ismi zikredilmektedir.⁶⁵ Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Attâbî, 586/1190'da Buhara'da vefat etmiş ve Kelâbâz'da Yedi Kadı Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁶⁶

Attâbî'nin *el-Fetâva'l-Attâbiyye (Cevâmi'u'l-fikh)*, *Şerhu'z-Ziyâdât*, *Muhtasaru'l-Câmi'i'l-kebîr*, *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr*, *Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*, *Tefsîru'l-Kur'ân* isimli eserleri bulunmaktadır.⁶⁷

E. VEFATI

Kaynaklarda Ûşî'nin vefatıyla ilgili iki farklı tarih zikredilmektedir. Kâtib Çelebî, Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî'ye ait *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr* adlı eseri tanıtırken onun 569/1173'lerde vefat ettiğini söyler.⁶⁸ Yine Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye* adlı eserini tanıttığı

61 Ûşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 5a; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 150.

62 Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 150; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 77.

63 Zehebî, *el-Müştebih*, s. 17.

64 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. 1, s. 299; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 103; Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Beyrut ts., (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), c. 1, s. 85.

65 Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 83.

66 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. 1, s. 299; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 103.

67 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. 1, s. 299; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 103; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunân*, c. 1, s. 453, 563, 567, 570; c. 2, s. 963; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, c. 1, s. 85; Ünal, "Attâbî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, c. 4, s. 93; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 83.

68 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunân*, c. 2, s. 1200.

yerde müellifin bu eserini 569/1173'te Oş'ta tamamladığı bilgisini aktaran⁶⁹ ve *Nisâbü'l-ahbâr*'ı tanıtırken Üşî'nin 569/1173'te hayatta olduğunu kaydeden⁷⁰ Kâtib Çelebî, onun *Bed'ü'l-Emâlî* isimli eserini tanıttığı yerde ise Üşî'nin vefat tarihi olarak 575/1179 yılını verir.⁷¹

Görüldüğü üzere *Keşfü'z-zunûn*'da Üşî'nin ölüm tarihiyle ilgili iki farklı tarih zikredilmektedir. Bununla birlikte onun vefat tarihinin 575/1179 senesi olması daha güçlü ihtimaldir. Sadece bir yerde 569/1173⁷² diğer yerlerde ise bu senede Üşî'nin hayatta olduğu ve eser yazdığı bilgilerinden hareketle, onun yakalandığı hastalık neticesinde 575/1179'da vefat ettiğini düşünüyoruz. İsmâil Paşa el-Bağdadî *Hediyetü'l-'ârifîn* adlı eserinde bizim tercih ettiğimiz tarihi vererek onu ölüme götüren hastalığın veba olduğunu kaydetmektedir.⁷³

II. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Siracüddin el-Üşî kaynaklarda eş-Şeyh,⁷⁴ el-İmâm,⁷⁵ el-'Allâme,⁷⁶ el-Fakîh,⁷⁷ el-Muhakkik⁷⁸ gibi sıfatlar ve İmâmü'l-Harameyn⁷⁹ unvanıyla anılmaktadır. Üşî'ye ait *Nisâbü'l-ahbâr* adlı eserini bazı yazma nüshalarında kendisinden Şemsü'l-İslâm olarak da bahsedilmektedir.⁸⁰

Kaleme aldığı eserlerinden de anlaşılacağı üzere Üşî, fıkıh, hadis, kelâm ve edebiyat gibi ilimlerle meşgul olmuştur. Kaynaklarda Siracüddin, Rükneddin, Şemsülislâm, eş-Şeyh, el-İmâm, el-Fakîh, el-Muhakkik, İmâmü'l-Harameyn gibi lakaplarla anılması da onun ilmî derinliğine delalet etmektedir. Akaid ve kelâm metinleri arasında çok rağbet gören ve yüzyıllardır medreselerde okutulan Mâtürîdiyye akaidine dair *el-Emâlî* adındaki risâlesi Siracüddin el-Üşî'nin kelâmcılığını; *Cevâhirü'l-ahkâm fi'l-fikh* ve *el-Fetâva's-Sirâciyye* adlı eserleri ise fıkıhçılığını; *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr*, *Nisâbü'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr*, *Müsnedü Enes b. Mâlik* gibi hadis alanındaki eserleri hadisçiliğini ortaya koymaktadır. Tabakat kaynaklarında rastlanmamakla birlikte *el-Emâlî* şârihleri eserlerinin giriş bölümlerinde Siracüddin el-Üşî hakkında el-Kâdî diye bahsetmektedirler.⁸¹ Bu bilgiler onun kendi zamanında kadılık görevinde bulunduğu düşüncesine ulaştırabilir. Ancak nerede ve

69 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224.

70 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1954.

71 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1350.

72 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1200.

73 Bağdadî, *Hediyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700.

74 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1349.

75 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. 2, s. 583; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 212; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1349.

76 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. 2, s. 583; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 212.

77 Bağdadî, *Hediyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700.

78 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. 2, s. 583.

79 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1954.

80 Ali b. Osmân el-Üşî, *Nisâbü'l-ahbâr li tezkireti'l-ahyâr*, vr. 5a, (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1509).

81 Halîl b. Alâ en-Neccârî, *Nefsü'r-riyâz li-i'dâmi'l-emrâz*, vr. 2a, (Süleymaniye Ktp., Kadızade Mehmed, nr. 315); Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *el-Hidâye mine'l-i'tikâd*, vr. 2a, (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2286).

hangi yıllarda kadılık yaptığı hakkında kesin bir bilgi sahibi değiliz. Ûşî, Kâtib Çelebî tarafından İmâmü'l-Harameyn⁸² olarak anılmakla birlikte bu lakabı hangi sebepten dolayı aldığı hususunda da bir bilgiye ulaşamadık.

Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî, ilim dünyasında daha çok kelmacı yönü ile tanınmış ve onun bu yönü ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmaların başlıcaları şunlardır: Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye",⁸³ Durmuş Özbek, "el-Ûşî ve "Kasîdetü'l-Emâlî",⁸⁴ Yulduz Musahanov, *Oşî ve Emâlî Kasîdesi*,⁸⁵ ve Manasbek Maksutov, *Ali b. Osmân. el-Ûşî'nin Kelâmî Görüşleri*.⁸⁶

Daha önce de ifade edildiği üzere Ûşî, Hanefî mezhebine mensup bir fakihdir. Bu yönüyle *el-Fetâva's-Sirâciyye*, *Cevâhirü'l-ahkâm fi'l-fıkh* adlı kitapları telif etmiştir. Onun fıkıhçılığı ile ilgili yapılan çalışmalar şunlardır: Zharkynbai Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osmân el-Ûşî'nin Fıkh İlmindeki Yeri*,⁸⁷ Kemal Yıldız ve Zharkynbai Sebetov, "Orta Asyalı Hanefî Fakihî Siracüddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri ve Bazı Fıkîhî Görüşleri".⁸⁸

Ûşî'nin hadisçiliği ile ilgili çalışmalar şunlardır: Cemil Fâik es-Sâdikî, "Kitâbü Nisâbi'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr",⁸⁹ Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâbü'l-Ahbâr'ı*,⁹⁰ Mehmet Sait Toprak, "Ali b. Osman Sirâceddîn el-Ûşî ve Hadis İlmine Katkıları".⁹¹

Genel anlamda Ûşî hakkında yapılan çalışmalara gelince, Rahmetullah Hacı Damla, "Diyarımız Allameleri: Sirâceddîn Ali b. Osmân el-Ûşî",⁹² Sönmez Kutlu, "Ali b. Osmân el-Ûşî",⁹³ Mehmet Sait Toprak, "Ali b. Osmân el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri",⁹⁴ Kencebek Çıyılav, "Sirâceddîn el-Ûşî'nin Hayatı ve Kimliği",⁹⁵ Cemil Fâik es-Sâdikî, "el-Ûşî, Ebû Muhammed Sirâceddîn, Ali b. Osmân",⁹⁶ Mehmet Sait Toprak, "Ûşî"⁹⁷ ve Zharkynbai Sebetov, *Oşlu Âlim Sirâceddîn el-Ûşî*.⁹⁸

82 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1954.

83 *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1954, c. 3/1-2, s. 1-21.

84 *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1994, sy.5, s. 261-308.

85 Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.

86 Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2018.

87 Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

88 *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2016. – № 3. – s. 52-77.

89 *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul 2005, 3/1, s. 153-158.

90 Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.

91 *Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyete Katkıları Sempozyumu, Bildiriler*, Isparta, 2007, s. 263-282.

92 Yulduz Musahanov, *Oşî ve Emâlî Kasîdesi* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001'den naklen.

93 *Ala-Too Jurnalı*, (Oş 3000 Özel Sayısı), Bişkek, 2000.

94 *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 2006, sy. 23, s. 65-86.

95 *Araşan Gumanitarlık İstitütunun İlimiy Jurnalı*, Bişkek, 2007, sy. 3-4, s. 119-131.

96 *Mevsû'atü A'lâmi'l-'ulemâ' ve'l-'üdebâ'i'l-'Arab ve'l-müslümîn*, Beyrut, 2004-2007, c. 2, s. 563-571.

97 *DİA*, Ankara, 2012, c. 42, s. 230-231.

98 Eser kırgızca olup 2016'da Bişkek'te yayımlanmıştır.

III. ESERLERİ

Yukarıda Üşî'ye bir takım lakap ve sıfatların verildiğini ifade etmiştik. Bunlar, onun kendi döneminin (6/12. yy.) önemli ilim adamlarından biri olduğunu göstermektedir. Ancak bu önemli âlim hakkında yeteri kadar bilginin günümüze ulaşmaması üzücü bir durumdur. Kaynaklarda hayatı ile ilgili sınırlı bilgiler bulunduğu gibi Üşî'nin eserleri hakkında da az miktarda bilgi bulunmaktadır. Kaynaklardan tesbit edilebildiği kadarıyla Ali b. Osman el-Üşî'nin 7 eseri bulunmaktadır:

1. *el-Emâlî*,
2. *Nisâbü'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr*,
3. *Müsnedü Enes b. Mâlik*,
4. *Cevâhirü'l-ahkâm fi'l-fikh*,
5. *el-Fetâva's-Sirâciyye*,
6. *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr*,
7. *Muhtelifü'r-rivâye*.

Farklı ilim dallarıyla ilgili bu eserleri günümüze ulaşanlar ve ulaşmayanlar şeklinde iki grupta ele alarak tanıtacağız.

A. GÜNÜMÜZE ULAŞAN ESERLERİ

1. *el-Fetâva's-Sirâciyye*

Siracüddin Ali b. Osman el-Üşî'nin Hanefî fıkhına dair eseri olan *el-Fetâva's-Sirâciyye* 8 Muharrem 569'da (1173) Oş'ta tamamlanmıştır.⁹⁹ Başka fıkıh eserlerinde rastlanmayan nevâdir ve vâkiât meselelerini bulundurma özelliği taşır.¹⁰⁰ Mukaddimedede belirtildiği üzere kendinden önce kaleme alınmış çok sayıda eserden ihtisar edilmek suretiyle meydana getirilmiştir.¹⁰¹ İsmâil Paşa el-Bağdadî'ye ait *Hediyetü'l-ârifin* adlı eserinde verdiği bilgiye göre *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin tertibi Necmeddin Yûsuf b. Ahmed el-Hâsî (ö. 634/1236) tarafından yapılmıştır.¹⁰² Günümüze ulaşan nüshaları Hâsî'nin vefat tarihinden sonra istinsâh edildiğinden dolayı bu nüshaların onun tertip ettiği şekli olduğu ifade edilmektedir.¹⁰³

el-Fetâva's-Sirâciyye tek ciltten ibaret olup klasik fıkıh eserlerinde olduğu gibi konular *kitâb* adı verilen bölümler ile bunların altında *bâb* ve *fasıl* denilen diğer alt başlıklarda ele alınmıştır. Toplam 57 kitâb, 408 bâb ve bu bâbların altında bulunan 37 fasıldan oluşmaktadır. Eserin başında kısa bir mukaddime bulunmakta, ardından da tahâretten ferâize kadar fûrûun bütün konuları işlenmektedir. Her kitâbın ve bâbın müstakil bir adı bulunmakta, aynı bâb içinde yer almakla birlikte içerik itibarıyla farklılık taşıyan konular için fasıllar açılmıştır. Bazı kitâblarda bâblar bulunmamakta olup ilgili konu doğrudan anlatılmış, bazı kitâblar ise bâblar yerine fasıllara ayrılmıştır.

99 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224; Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât*, c. 1, s. 500; İmâd Abdüsselam Ra'ûf, *el-Âsârü'l-hattıyye fi'l-Mektebeti'l-Kâdiriyye*, Bağdat, ts., (Dârü'r-risâle li't-tabâ'a), c. 2, s. 31.

100 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224.

101 Üşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 24.

102 Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 2, s. 554.

103 Sebetov, *Üşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, s. 28.

el-Fetâva's-Sirâciyye'nin dünyanın farklı kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshaları bulunmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye'de Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (III Ahmed nr. 796), Süleymaniye Kütüphanesi (Atıf Efendi, nr. 1133) ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde (nr. 41731) birer nüsha bulunmaktadır. Bunların dışında Suudi Arabistan,¹⁰⁴ Irak,¹⁰⁵ Özbekistan,¹⁰⁶ Hindistan,¹⁰⁷ Pakistan,¹⁰⁸ Tunus,¹⁰⁹ Amerika,¹¹⁰ Lübnan,¹¹¹ İngiltere¹¹² gibi ülkelerin kütüphanelerinde yirminin üzerinde nüsha mevcuttur.

2. *el-Emâlî*

Üşî'nin Mâtüridiyye akâidine dair manzûm bir risâlesidir.¹¹³ Müellifi tarafından *el-Emâlî* olarak adlandırılmış olması ve daha çok bu isimle tanınmış olmasıyla birlikte *Kasîdetü'l-Hanefiyye*,¹¹⁴ risâlenin ilk cümlesinden dolayı *Bed'ü'l-Emâlî*,¹¹⁵ *Kasîdetü yakûlü'l-âbd*,¹¹⁶ beyitlerin son kelimeleri "lâm" harfiyle sona erdiğinden dolayı *Lâmiyye-i Kelâmiyye*, *el-Kasîdetü'l-lâmiyye fi't-tevhîd*¹¹⁷ gibi isimlerle de kaynaklarda anılmaktadır. 569/1173 yılında yazılmış olup¹¹⁸ altmış yedi veya altmış sekiz beyitlik bazı yazma ve basma nüshaları bulunmakla beraber genellikle altmış altı beyit olarak nazmedildiği kabul edilir.¹¹⁹

Mâtüridiyye akâidi konularının kısa ve öz bir şekilde anlatıldığı bu manzum risale ilim dünyasında çok rağbet görmüştür. Yüzyıllardır İslâm âleminin çeşitli bölgelerindeki medreselerin ilk sınıflarında okutulup ezberletilmesi, üzerine pek çok şerhlerin yapılması,¹²⁰ farklı dillere tercüme edilmesi¹²¹ ve dünyanın farklı kütüphanelerinde pek çok yazma nüshalarının bulunması da bu rağbetin bir kanıtı olmalıdır.

104 Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 697; Melik Abdülaziz Kütüphanesi, nr. 1701.

105 Ra'ûf, *el-Âsârü'l-hattîyye*, c. 2, s. 31.

106 Abdurrahman Farfûr-Muhammed Mutî' el-Hâfiz, *el-Müntekâ min mahtûtât Ma'hadi'l-Bîrûnî li'd-dirâsâti's-şarkiyye bi-Taşkend*, Dubai, 1995/1416, s. 91.

107 <http://kblibrary.bih.nic.in/Vol34/Bp041.htm> (Erişim tarihi 03.06.2015).

108 Üşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 10 (Muhakkikin girişi).

109 *el-Fihrisü's-şâmil*, c. 7, s. 153.

110 <http://ocp.hul.harvard.edu/dl/ihp/006954271> (Erişim tarihi 03.06.2015).

111 *el-Fihrisü's-şâmil*, c. 7, s. 152.

112 *el-Fihrisü's-şâmil*, c. 7, s. 153.

113 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1349-1350; Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, c. 1, s. 700; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 2, s. 475; Carl Brockelmann, "Üşî", *İA*, İstanbul, 1986, c. 13, s. 75; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310; Wilferd Madelung, "al-Üshî", *Eİ²*, Leiden, 2000, c. 10, s. 916.

114 Brockelmann, *GAL*, c. 1, s. 552; a.mlf., *Suppl.*, c. 1, s. 764.

115 Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât*, c. 1, s. 499.

116 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1349.

117 Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1954, 3/1-2, s. 1-21.

118 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1350.

119 Mehmet Sait Özervarlı, "el-Emâlî", *DİA*, Ankara, 1995, c. 11, s. 73.

120 Şerhleri hakkında bilgi için bkz. Özervarlı, "el-Emâlî", *DİA*, c. 11, s. 73-74; Habeşî, *Câmi'u's-şürûh*, c. 1, s. 439.

121 Tercümelere hakkında bilgi için bkz. Özervarlı, "el-Emâlî", *DİA*, c. 11, s. 74-75.

3. *Nisâbü'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr*

Ûşî'nin hadise dair eseridir. Toplam 1000 hadis ihtiva etmekte olup her birinde on hadisin yer aldığı 100 bölümden oluşmaktadır. Günümüze altmışa yakın yazma nüshası ulaşan¹²² eseri Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâbü'l-ahbâr*'ı isimli doktora tezinin ikinci kısmında neşre hazırlamıştır.

4. *Müsnedü Enes b. Mâlik (Cüz' fi rivâyeti Enes b. Mâlik 'an Resûlillâhi bi-isnâdin vâhid)*

Nisâbü'l-ahbâr'ın mukaddime kısmındaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Siracüddin el-Ûşî hocası Nasîreddin el-Ûşî'den *Müsnedü Enes b. Mâlik* isimli kitabı okumuştur.¹²³ Bu eserde hocasından naklettiği Enes b. Mâlik rivâyeti ile gelen 300' yakın hadisi otuz sekiz bâb altında düzenlemiştir.¹²⁴ Eser günümüze ulaşmış olup el yazma nüshası mevcuttur.¹²⁵

5. *Cevâhirü'l-ahkâm fi'l-fikh*

Kaynaklarda hakkında bir bilgiye rastlanmayan eserin bazı kütüphanelerde bulunan nüshalarından¹²⁶ Siracüddin el-Ûşî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Fıkıh konularını ihtiva eden bu eser Farsça'dır.

Bunların dışında bazı kataloglarda Ûşî'ye ait olduğu ifade edilen¹²⁷ ve kütüphanelerde nüshası bulunan¹²⁸ *Hidâyetü'l-müftî bi-kifâyeti'l-müsteftâ* adlı eserin müstakil bir kitap olmayıp *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin "Edebü'l-müftâ" bölümünden ibaret olduğu tarafımızdan görülmüştür.

C. GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN ESERLERİ

Kaynaklarda isimleri zikredilmekle birlikte Ali b. Osman el-Ûşî'ye ait günümüze ulaşmayan eserler de bulunmaktadır. Bunlar;

1. *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr*¹²⁹

Kaynaklarda ifade edildiğine göre bu eserde günlük hayatı ilgilendiren konulara dair hadislerle öğüt ve hikmete dair şiirler derlenmiştir.¹³⁰ Yukarıda bahsedilen *Nisâbü'l-ahbâr* bu eserin muhtasarıdır.¹³¹

122 *Nisâbü'l-ahbâr*'ın yazma nüshaları ile ilgili geniş bir bilgi için bkz. Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 225-231.

123 Ûşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, s. 5, 6; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 150.

124 Toprak, "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 230.

125 Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 787.

126 Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr., 1033; Özbekistan İlimler Akademisi Ktp., Doğu El Yazmaları Bölümü, nr. 4/293.

127 *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabîyyi'l-mahtû: el-fikh ve usuluhu* (nşr. Müessesetü Âli'l-beyt li'l-fikri'l-İslâmî), Amman, 1421/2000, c. 11, s. 444.

128 İran Şûrâ Meclisi Kütüphanesi, nr. 4392/2.

129 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1200; Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, c. 1, s. 700; Brockelmann, *GAL*, c. 1, s. 553; a.mlf., *Suppl.*, c. 1, s. 765; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310; Madelung, "al-Ûşî", *Eİ²*, c. 10, s. 916.

130 Toprak, "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 230.

131 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1200.

2. Muhtelifü'r-rivâye¹³²

Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî'ye (ö. 537/1142) ait Hanefîler arasında meşhur olan muhtasar bir fıkıh metni *el-Manzûmetü'n-Neseîyye fi'l-hilâf* ın şerhidir.¹³³

Kaynaklarda Ûşî'ye nisbet edilen ve *Nisâbü'l-ahbâr*'ın şerhi olarak gösterilen *Meşâriku'l-ahbâr*¹³⁴ Mehmet Sait Toprak'a göre *Nisâbü'l-ahbâr*'ın tâ kendisidir.¹³⁵ Sadece Kâtib Çelebî'nin zikrettiği *Sevâkibü'l-ahbâr*¹³⁶ ve Brockelmann'dan sadece ismini öğrenebildiğimiz *Nûru's-sirâc*¹³⁷ adlı eserleri ile ilgili başka kaynaklardan bir bilgiye rastlayamadık. Ayrıca Cemil Fâik es-Sâdikî'nin de Siracüddin el-Ûşî'ye atfettiği *Uyûnü'l-mesâ'il fi ilmi'l-keîâm*¹³⁸ adlı eser hakkında başka kaynaklarda hiç bir bilgi bulunmamaktadır. İsmâil Paşa Bağdâdî'nin ona ait eserler arasında zikrettiği *Yevâkîtü'l-ahbâr*¹³⁹ ise Ahmed b. Abdullah es-Serahsî'ye aittir ve *Nisâbü'l-ahbâr*'ın kaynaklarından biridir.¹⁴⁰

KAYNAKÇA

- Aydın, Ömer, *Türk Kelâm Bilginleri*, İstanbul, 2012.
- Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1-2, İstanbul, 1951.
- Brockelmann, Carl, "Ûşî", *İA*, İstanbul, 1986, c. 13, s. 75.
- , *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, c. 1-2, Leiden, 1943-1949.
- , *Supplementband (Suppl.)*, c. 1-3, Leiden, 1937-1942.
- Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşî*, c. 1-3, Abudabi, 1425/2004.
- Hamevî, Yâkût b. Abdullah, *Mu'cemü'l-büldân*, c. 1-5, Beyrut, 1977.
- İbn Kutluboğa, Zeyneddin Kâsım, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye* (thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf), Dimaşk, 1413/1992.
- Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, c. 1-2, Beyrût, ts., (Dârü ihyâ'î't-türâsî'l-'Arabî).
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Ankara, 1976.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin*, c. 1-4, Beyrût, 1993.
- Kınalızâde, Ali Efendi, *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. Ahmed Neyle), Musul, ts.
- Kureşî, Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, (thk. Muhammed Abdülfettâh el-Hulv), c. 1-5, Riyad, 1413/1993.
- Kürkçüoğlu, Kemâl Edîb, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1954, 3/1-2, s. 1-21.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (tsh. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na'sanî), Beyrut, ts., (Dârü'l-ma'rife).
- Madelung, Wilfred, "al-Ûşî", *EF*, Leiden, 2000, c. 10, s. 916.

132 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1868; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, c. 2, s. 475.

133 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1868; Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, c. 3, s. 1899; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 154; a.mlf., "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 230-231.

134 Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1, s. 700.

135 Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 154; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 82.

136 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 526; Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1, s. 700.

137 Brockelmann, *Suppl.*, c. 1, s. 765.

138 Sâdikî, "Kitâbü Nisâbi'l-ahbâr", *HTD*, c. 3/1, s. 157.

139 Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1, s. 700.

140 Toprak, "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 231.

- Musahanov, Yuldus, *Oşî ve Emâlî Kasîdesi* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, Ankara, 2013.
- Özervarlı, Mehmet Sait, “el-Emâlî”, *DİA*, Ankara, 1995, c. 11, s. 73-75.
- Sâdikî, Cemil Fâik, “el-Ûşî, Ebû Muhammed Sirâcüddîn, Ali b. Osmân”, *Mevsû’atü A’lâmi’l-‘ulemâ’ ve’l-üdebâ’i’l-‘Arab ve’l-müslimîn*, Beyrut, 2004-2007, c. 2, s. 563-571.
- , “Kitâbü Nisâbi’l-ahbâr li-tezkireti’l-ahyâr”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul, 2005, c. 3/1.
- Sebetov, Zharkynbai, *el-Fetâva’s-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osmân el-Ûşî’nin Fıkıh İlmindeki Yeri* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- , *Oşlu Âlim Sirâceddin el-Ûşî*, Bişkek, 2016.
- Serkîs, Yûsuf Elyân, *Mu’cemü’l-matbû’âti’l-‘arabiyye ve’l-mu’arabe*, c. 1-2, Kahire, 1351/1932.
- Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdülkadir, *et-Tabakâtü’s-seniyye fi terâcimi’l-Hanefiyye* (thk. Abdülfettâh Muhammed Hulv), c. 1-4, Kahire, 1390/1970.
- Toprak, Mehmet Sait, “Ali b. Osmân el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 2006, sy. 23, s. 65-86.
- , *Hadîste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî’nin Nisâbü’l-ahbâr’ı* (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.
- , “Ûşî”, *DİA*, İstanbul, 2012, c. 42, s. 230-231.
- Ûşî, Ali b. Osmân, *Nisâbü’l-ahbâr li tezkireti’l-ahyâr*, (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1509).
- Yaltkaya, Şerafettin, “Türk Kelâmcıları-I: Osmanlılardan Evvel”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1930, c. 4, sy. 16, s. 1-19.
- Yıldız, Kemal ve Sebetov Zharkynbai, “Orta Asyalı Hanefî Fakihî Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî’nin el-Fetâva’s-Sirâciyye Adlı Eseri ve Bazı Fıkıh Görüşleri”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2016, sy. 3, s. 52-77.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *el-Müştebih fi esmâ’i’r-ricâl*, Leiden, 1881.
- Ziriklî, Hayreddin, *el-A’lâm: kâmûsu terâcimi li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-‘arabi ve’l-musta’rabîne ve’l-müşteşrikîn* (nşr. Züheyr Fethullah), c. 1-8, Beyrut, 2002.